

Ιδρυτής: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Διευθύντης: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1948

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ"
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΟΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

Ν. ΜΠΕΡΝΤΙΑΕΦ

(Ο ΑΠΟΛΟΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ)

ΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΑΝΤΙΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Ο Νικόλαος Μπερντιάεφ (1874-1948) ανήκει στην ομάδα των Ρώσων Θεολόγων που ετράφηκαν συναισθηματικά από την κληρονομία του Δοστογιέφσκη και θρησκευτικά από τη θεολογική σοφολογική φιλοσοφία του Σολόβιεφ. Ο πρώτος ήταν ο προφήτης που είχε μιλήσει για την ίδρυση της «Έν Χριστώ παγκοσμίας Αδελφότητας». Ο Σολόβιεφ ήταν ο «έθνικός φιλόσοφος» της Ρωσίας που σε όλη του τη ζωή είχε συγκεντρώσει την πνευματική του δραστηριότητα γύρω από το πρόβλημα της θεανδρικής ιδέας. Απολουθώντας ο Μπερντιάεφ το παράδειγμα των δύο διδασκάλων του δεν έμεινε ποτέ ψυχρός και ασυγκίνητος θεωρητής των ιδεών. Η φιλοσοφία ήταν για αυτόν η νοσηματοδοτούσα αρχή που ερρύθμιζε αποφασιστικά την ηθική πρακτική ζωή του, κάτι που τον συνεκλόνηζε έως τα βάθη της ψυχής του, ή μοίρα της ύπαρξέως του. Η άπεριόριστη αγάπη προς τον συνάνθρωπο, ή ανεπιφύλακτη πίστη στην ύπαρξη του Θεού, στην άθανασία και στην Ανάσταση, ή ακλόνητη έλπίδα ότι με τον τερματισμό του κοσμολογικού χρόνου θα άνοιχθώ ό όρίζοντας της αιώνητητας μέσα στην όποια θα μεταμορφωθώ και θα πνευματοποιηθώ όλόκληρο τό σύμπαν, συνεχωνεύονταν μέσα στην ψυχή του σε ένα πολύπλευρο άσυνήθιστης έντάσεως θρησκευτικό βίωμα.

Στην πρώτη του νεότητα ή τάση του να ύπηρετήση πρακτικά τό ιδεώδες του χριστιανικού άνθρωπισμού και της δικαιοσύνης τον έφερε στις τάξεις του μαρξιστικού σοσιαλισμού. Έβλεπε στο σοσιαλισμό ένα προσωποκρατικό σύστημα που έμποδίζει να χρησιμοποιητρώ ό άνθρωπος ως res, ως πράγμα. Έδόξαζε μαζί με τον Κάντ, ότι ό άνθρωπος, ως προσωπικότητα, ως πολίτης του νοητού κόσμου, άξίζει άπέραντο σεβασμό και δέν έπιτρέπεται να χρησιμοποιητρώ ώσαν να είναι όχι άυτοσκοπός αλλά μέσο

για την πραγμάτωση όποιασδήποτε σκοπιμότητας. Στην έπίσημη Ρωσική Έκκλησία εύρισκε άδράνεια και στατικότητα αντίθετη προς τό δυναμισμό που έκπορεύεται από τη ζωοποιό χριστιανική πίστη. Έίχε την ιδέα ότι έλειπε από την ώργανωμένη Έκκλησία τό προφητικό πνεύμα και ή μεσσιανική ιδέα. Η ριζοσπαστικότητα των αντιλήψεών του τον έφερε στα 1917 σε σύγκρουση με την Έκκλησία. Η πλησίασή του τότε προς τους Σοβιετικούς κύκλους ήταν άνεπιφύλακτη και οι σχέσεις του τόσο στενές ώστε διωρίστηκε Καθηγητής της Φιλοσοφίας στην Έλεύθερη Άκαδημία της Μόσχας, όπου έδίδαξε κατά τό 1919 και 1920 φιλοσοφία της ιστορίας. Δέν άργησε όμως να έρθη σε σύγκρουση προς τό κομμουνιστικό κόμμα. Ένώ είχε έλπίζει ότι με τη μεταβολή του κοινωνικού καθεστώτος θα έφθάναμε σε άπελευθέρωση της άνθρωπίνης προσωπικότητας, τά πράγματα έδειχναν ότι άρχισε να σφυρηλατητρώ ένας άχαλίνωτος κολλεκτιβισμός που με την άποκλειστικότητά του άπειλούσε να κατασυντρίψη τό πρόσωπο και να τό μεταβάλλη σε άσήμαντη μονάδα. Η διαπίστωση του τον έκαμε να άρχισή να μιλή για την άπειλή της έπελεύσεως ενός νέου μεσαίωνα, μιας νέας ύποδουλώσεως του ανθρώπου σε κολλεκτιβιστικά έννοημένες όντότητες. Τό καινούριο κολλεκτιβιστικό Κράτος τό θεωρεί ό Μπερντιάεφ άφαιρετικό θεωρητικό έπινόημα σκοτεινών δυνάμεων, παρόμοιο με τά Universalia των σχολαστικών με τη διαφορά ότι τείνει να μεταμορφωθώ σε αίμοδιψη Μολώχ που άπαιτεί εκατόμβες από άνθρώπινες ύπαρξεις. Θυσιάζει τό συγκεκριμένο άνθρώπινο άτομο, καθώς και όλόκληρες γενές, για να οίκοδομηθώ με την αίματηρή θυσία ή άναμενόμενη κοινωνική πρόοδος. Άλλά έτσι, παρατηρεί ό Μπερντιάεφ, γίνεται πιά ό άνθρωπος ύλικό για να στερεωθώ και ένσαρκωθώ μιá ούτοπιστική δαιμονική σύλληψη. Τό βασίλειο της εύτυχίας και της εύδαιμονίας που ύπόσχεται να πραγματοποιητρώ ό σοσιαλισμός μέσα στον όρίζοντα του κοσμολογικού χρόνου, μέσα στον «πα-

ρόντα αιώνα», έρμηνεύεται από τον Μπερντιάεφ ως έξανθρωπισμός (saecularismus) και έκπτωση της μεσσιανικής ιδέας, ως έργο του άντιχρίστου και του σατανά. "Έπειτα απ' αυτά ή ρήξη του με τα Σοβιέτ ήταν κάτι τό άναπόφευκτο. Άναγκάστηκε στα 1922 νά φύγη από τη Ρωσία και νά έρθη στο Παρίσι όπου συνέχισε τη διδακτική και συγγραφική του δράση. Η συγγραφική του γονιμότητα ύπήρξε αξιοθαύμαστη. Άνεδείχτηκε ένας από τους δημιουργικότερους στοχαστές του καιρού μας. Το πνεύμα του έφάνηκε δεκτικό για νέες κάθε φορά επιδράσεις και Ικανό για συνεχή ανανέωση.

"Όσο κι' αν φαίνεται σέ μία επιπόλαιη έξωτερική θεώρηση, ή συμπεριφορά του Μπερντιάεφ ανακόλουθη, αν θελήσωμε νά έμβραθύνωμε στο έσχατό κίνητρο των πράξεων της ζωής του και στο βαθύτερο περιεχόμενο των ιδεών που κάθε φορά εξέφραζε, θα εύρεθούμε έμπρός σέ μιάν αδιάπτωτη έσωτερική ακολουθία. Δέν ήμπορούμε νά μη ένθυμηθούμε τό απόσπασμα εκείνο του 'Ηρακλείτου στο όποιο μιλεί ο παλαιός σοφός για την ύπεροχή της άφανούς άρμονίας έμπρός στη φανερή «Άρμονία άφανής φανερης κρείττων». Για την κρίση του Μπερντιάεφ άξια δέν είχαν οι έξωτερικές έπαγγελίες αλλά μόνο τά πράγματα. Γι' αυτό ή έκτίμηση της άξίας του ως στοχαστοϋ και ως άνθρώπου είναι δυνατή μόνο αν αναζητήσωμε την άρχική βίωση που νοηματοδοτεί τη ζωή του και τη σκέψη του.

Η Χριστιανική Άνθρωπολογία και ή Μεταίστορία. Η φιλοσοφία για τον Μπερντιάεφ δέν είναι θεωρητικός στοχασμός, αλλά δημιουργική αποκάλυψη που την αποκαλύπτει ψυχή διαφωτισμένη από την πίστη. Η προσπάθειά του είναι νά αναχθί στις πρώτες πηγές του όντος και με τό άντίκρουσμά τους νά έμπλουτίση την έμπνευσή του. Η πίστη είναι τό πρώτο και ή «γνώσις» τό δεύτερο. Την άναγωγή που ζητεί του τη δίνει τό θρησκευτικό βίωμα όπως τό έζησε ή Όρθόδοξος Άνατολική Έκκλησία των πρώτων αίωνων. Με μεσάζοντα τον Σολόβιεφ ξαναγυρίζει στους στοχασμούς και στα βιώματα των μεγάλων μορφών της Όρθοδοξίας και ιδιαίτερα του Όριγένους και του Γρηγορίου Νύσσης. Η κυριώτερη επιδίωξη της πνευματικής του ζωής ήταν, παίρνοντας άφετηρία την έργασία του Γρηγορίου Νύσσης, νά ιδρύση ως αϋτοτελή και θεμελιώδη φιλοσοφική μάθηση τη «Χριστιανική Άνθρωπολογία». Έχοντας μερικοί από τους Δυτικούς θεολόγους ύπ' όψει τους αϋτή του την προσπάθεια έχαρακτήρισαν τη φιλοσοφία του ως συνέχεια του Γνωστικισμού. Ο χαρακτηρισμός τους όμως δέν είναι άπόλυτα όρθός. Δέν πρόκειται για τον Γνωστικισμό εκείνον που είχεν ή Έκκλησία καταδικάσει. Στο έργο του Μπερντιάεφ γίνονται έκδηλες οι επιδράσεις της Όρθόδοξου Γνώσεως στον ίδιο σχεδόν

βαθμό που τις συναντούμε στον Κλήμεντα της Άλεξανδρείας, στο Γρηγόριο Νύσσης, στον Όριγένη και στον Μάξιμο τον Όμολογητή. Πρόκειται για τη Γνώση όπως την καθορίζει ο Κλήμης λέγοντας ότι είναι «άπόδειξις των δια πίστεως παρελημμένων τη πίστει έποικοδομουμένη» Στρώμ. VII, 10.

Βασική φιλοσοφική μάθηση πρέπει νά είναι κατά τον Μπερντιάεφ ή Χριστιανική Άνθρωπολογία. Ο φιλοσοφικός στοχασμός θα εύρη τη λύση των προβλημάτων, όχι αν ξεκινήση από τη μελέτη του κοσμικού σύμπαντος, αλλά από τη διερεύνηση και τη διακρίβωση της όντολογικής ύψης και της ιστορικής μοίρας του άνθρώπου. Δέν θα μας δώση τη λύση του κοσμολογικού προβλήματος ή σπουδή της γενέσεως και της εξέλιξεως του κοσμικού σύμπαντος. Έμείς δίνουμε τη μαρτυρία για την ύπαρξη του κόσμου. Η ύπαρξη του κόσμου χωρίς τον άνθρωπο που έρχεται και τον αποκαλύπτει δέν έχει κανένα νόημα. Γι' αυτό ή Ιστορία ως φιλοσοφία της Ιστορίας προσδιορίζοντας τη μοίρα του άνθρώπου θα μας πληροφορήση και για τη μοίρα του σύμπαντος. Κατά τούτο τον τρόπο κοντά στη Χριστιανική Άνθρωπολογία παίρνει εξέχουσα θέση και ή διερεύνηση της Ιστορίας θεωρημένη ως φιλοσοφία της Ιστορίας ή καλύτερα ως *Μεταίστορία*, ως Μεταφυσική της Ιστορίας. "Αν ήμπορη νά ιδρυθή ή μεταφυσική όντολογία, τούτο είναι δυνατό μόνο αν την διαμορφώσωμε σέ ένα είδος Μεταίστορίας.

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Το Χριστολογικό πρόβλημα. Της Χριστιανικής Άνθρωπολογίας τό κεντρικό πρόβλημα συνίσταται στον καθορισμό της ούσίας του άνθρώπου. Πρέπει νά δώσωμε άπάντηση στο έρώτημα που έρωτά τί έστι άνθρωπος. Τούτο είναι και τό κεντρικό της όλης φιλοσοφίας πρόβλημα. Άλλά ή λύση του είναι δυνατή μόνο αν τό συσχετίσωμε με τό Χριστολογικό πρόβλημα. Άφού ο Χριστός είναι ο τέλειος άνθρωπος μόνο ή Χριστολογική θεώρηση παρέχει την Ικανοποιητική λύση. Η ζητούμενη λοιπόν Χριστιανική άνθρωπολογία θα ιδρυθή ύστερα από συσχέτιση του άνθρωπολογικού με τό Χριστολογικό πρόβλημα. Πρέπει νά δημιουργηθή μιá διαλεκτική θεωρία που θα κάμη δυνατή την επιποθούμενη επίζευξη. Έπειδή ο Χριστός δέν είναι μόνο τέλειος άνθρωπος αλλά και Θεός, ο ζητούμενος διαλεκτικισμός θα είναι «διαλεκτική του θείου και του άνθρώπινου». Αϋτόν τον τίτλο έδωκε ο Μπερντιάεφ στο τελευταίο έργο του τό έκδεδομένο στα 1947.

Η διαλεκτική επίζευξη δέν θα έμπραγματωθή με τό γνωστό Έγγελιανό σύστημα των θέσεων, άντιθέσεων και συνθέσεων. Τη ζούμε έμπρακτα μέσα στη θρησκευτική έμπειρία, τό νόημά της μας τό παρέχει τό Χριστολογικό δόγμα. Μόνο ο Χριστιανισμός

είναι ή θρησκεία που διδάσκει ότι ο Θεός έγινε άνθρωπος γεφυρώνοντας το ανάμεσα στο Θεό και τον άνθρωπο χάσμα.

Οι προσπάθειες για τη λύση του Χριστολογικού προβλήματος. Το θέμα του Χριστολογικού προβλήματος είναι ο προσδιορισμός της σχέσεως των δύο φύσεων στο πρόσωπο του Χριστού. Είναι το κεντρικώτατο πρόβλημα που απασχολεί τη Χριστιανική Έκκλησία, και ευρύτερα ως πρόβλημα των σχέσεων του Θεού προς τον άνθρωπο, ολοκληρη τη θρησκευτική εμπειρία. "Ολες οι θρησκείες του κόσμου και όλες οι Χριστιανικές ομολογίες θέλησαν να πάρουν μια καθωρισμένη απέναντι στο πρόβλημα τουτο θέση. "Ο Ινδικός πανθεισμός εξαφανίζει εμπρός στο Θεό τον άνθρωπο, υποβαθμίζει τον άνθρωπο σε μηδαμινότητα και για αυτό καταντά να γίνει αντιπροσωποκρατικός. Στόν Προτεσταντισμό, όπως τον έννοει ο Λούθηρος, ο άνθρωπος χάνει την ανεξαρτησία του απέναντι στο Θεό, αφού ή σωτηρία του απαιτεί τη θεϊκή παρέμβαση που σημειώνεται με την παροχή της χάριτος. "Ο Λουθηρανισμός και ο Καλβινισμός είναι κατά βάθος απόκρυφοι Μονοφυσισμοί και για αυτό μέσα στα πλαίσια τους δεν γίνεται βολετό να τεθη Θεανδρικό πρόβλημα. Το ίδιο συμβαίνει και στη σύγχρονη Διαλεκτική Θεολογία του Barth. Και εκεί το πάν είναι ο Θεός, ενώ ο άνθρωπος υποβαθμίζεται σε μηδαμινότητα. "Ακολουθώντας ανεπίγνωστα το Λούθηρο και ο "Εγγελος, μηδενίζει την προσωπικότητα εξαφανίζοντάς την μέσα στο υπέρπροσωπικό απόλυτο πνεύμα. "Ολόκληρη ή γερμανική ιδεοκρατία, επειδή στηρίζεται στο θρησκευτικό βίωμα του Προτεσταντισμού παρεγνώρισε την αξία του ανθρώπινου στοιχείου και το έκηρυξε μηδαμινό. Γι' αυτό ο γερμανικός ιδεοκρατισμός δεν ένεφορήθηκε ποτέ από αληθινό προσωποκρατικό και ανθρωπιστικό πνεύμα.

Δέν έλειψε να εμφανισθή και μία τάση αντίθετη προς την προηγούμενη. "Ο γερμανός θεολόγος Feuerbach, μαθητής του "Εγγέλου, πρέπει να θεωρηθή φορέας της αντιδράσεως που δοκιμάζει να στήση απέναντι στο Θεό τον άνθρωπο. Το Θεό, έδίδαξε ο Feuerbach, τον έδημιούργησε ο άνθρωπος απαλλοτριώνοντας στην περιοχή του απόλυτου τη δική του ανθρώπινη υπόσταση. "Υψώνοντας ο άνθρωπος τη δική του υπόσταση στόν έκθέτη του απόλυτου, δημιουργεί το Θεό. Με τον Ισχυρισμό του τουτο εκείνο που κατορθώνει ο Feuerbach είναι ή θεοποίηση του ανθρώπου. Το σπουδαίο όμως είναι ότι δέν θεοποιεί τον άνθρωπο-πρόσωπο αλλά τον άνθρωπο-είδος. Και στο Marx παρατηρείται ή τάση για την έξαρση του ανθρώπου και την έξύψωση του ανθρώπινου στοιχείου. Το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, κατά τον Marx, χρησιμοποιεί τον εργάτη ως πράγμα, παραγνωρίζοντας την αξία του ως άνθρωπου. Παρ' όλον όμως ότι

οι αρχές του Marx είναι ανθρωπιστικές ή κατάληξη τους είναι αντιανθρωπιστική, γιατί υποτάσσεται το συγκεκριμένο πρόσωπο στο καθολικό πλασματικό δημιούργημα που λέγεται κοινωνία.

Το ίδιο ναυάγιο παρατηρεί ο Μπερντιάεφ και στο Νίτσε. Το πρόβλημα που έθεσε ο Νίτσε ήταν: πώς ήμπορεί να έχωμε την αίσθηση του θείου, ενώ Θεός δέν υπάρχει; Πώς δοκιμάζομε την έκσταση και μέθη της δημιουργίας δημιουργώντας καλλιτεχνήματα και καινούρια συστήματα πολιτιστικών αξιών παρ' όλη την ένδεια και την ταπεινότητα της υποστάσεώς μας; "Από που άντλούμε την ήρωϊκή διάθεση που μας δίνει τη δύναμη να υποφέρωμε τον πόνο; Μέσα στα τρία αυτά αγωνιώδη έρωτήματα διακρίνει ο Μπερντιάεφ μια δίψα και έκζήτηση για το Θεό. "Η βιολογική εξέλικτική θεωρία παραπλανώντας το Νίτσε τον ώθησε στην ιδέα του "Υπεράνθρώπου. "Αντι να ζητήσει τον τέλειον άνθρωπο, έζήτησε τον "Υπεράνθρωπο θεωρημένον ως νέο βιολογικό είδος. "Ο "Υπεράνθρωπος όμως δέν είναι τίποτε άλλο παρά ένα ψευδώνυμο που καλύπτει τη νοσταλγία για το Θεό. Το δυστύχημα είναι ότι εμπρός στόν "Υπεράνθρωπο αφανίζεται τόσο το θεϊό όσο και το ανθρώπινο. "Έτσι ο Νίτσε, παρ' όλον ότι ήταν παιδί του ευρωπαϊκού ανθρωπισμού, κατέληξε να γίνει απολογητής της πιο είδεχθούς ωμότητας.

Και ή θέση που παίρνει απέναντι στο Χριστολογικό πρόβλημα ο Kierkegaard είναι απότοκη, διαπιστώνει ο Μπερντιάεφ, της κοσμοθεωρίας του Προτεσταντισμού. "Από πολλά χωρία των έργων του γίνεται αίσθητη ή λανθάνουσα τάση να άρνηθή την παρουσία της ανθρώπινης φύσεως στο Χριστό. Το βασικό βίωμα που χρησιμοποιεί ο Δανός Θεολόγος ως άφετηρία του είναι ο άπελπισμός, ή συνείδηση της αποστάσεως που χωρίζει το υποκείμενο από το αντικείμενο. Διακρίνει καλά ο Kierkegaard ότι ή ανθρώπινη ύπαρξη δέν πρέπει να νοηθή ώσαν ένα από τα αντικείμενα. "Η ύπαρξιακή βάση αποτελεί φωτεινή διάγνωση και επιφέρει αλλαγή σχετικά με την έννοια της αληθείας, διανοίγοντας καινούριους όρίζοντες μέσα στην έσωτερική του υποκειμένου διάσταση. "Η θρησκευτική όμως εμπειρία που μας δίνει ένας τέτιος υπαρξισμός είναι ή εμπειρία του ανθρώπου που έχει έγκαταλείψει ο Θεός. "Η συναίσθηση μιας ολοκληρωτικής έγκαταλείψεως του ανθρώπου στόν έαυτό του γίνεται έντονα αίσθητη με την φαινομενολογική ύπαρξιακή όντολογία του Heidegger. Στο σύστημά του τη θέση που έχει για τον Kierkegaard ο Θεός την παίρνει ο κόσμος θεωρούμενος ως μοναδική υπερβατικότητα (transcendentalitas) προς την όποιαν αναφέρεται ο άνθρωπος. Το βήγμα μεταξύ θείου και ανθρώπινου γίνεται όριστικό και άμετάκλητο. "Υπαρξη στο σύστημα του

Heidegger σημαίνει «είναι εν τῷ κόσμῳ τούτῳ». Στὴ βάση τῆς υπάρξεως στέκεται τὸ μηδέν (Nihil). Ἡ ὑπαρξὴ εἶναι κατὰ βάθος μέριμνα καὶ ἀπὸ τῆς μέριμνας ἀναπηδᾷ ὁ ὑπαρξιακὸς χρόνος, ἕνας χρόνος πεπερασμένος πού δὲν ἔχει καμιά μετοχὴ στὴν αἰωνιότητα. Τὸ ἠθικὸ περιεχόμενο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Heidegger συνίσταται σὲ μιὰ συνεχῆ ἀντίδραση πού ἐμφανίζει ὁ ἄνθρωπος προσπαθώντας νὰ ἀνακόψῃ τὴν κατόλισθησὴ του στὴν ἀπρόσωπη ἀγγελικὴ ομάδα στὸ ἀπρόσωπο «ὄλος ὁ κόσμος», «monsieur tout le monde». Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸ μεμονωμένο μικροαστὸ πού ἀγωνίζεται νὰ ἀπολυτρωθῇ ἀπὸ τὸν ἀποπνικτικὸ ἐναγκαλισμὸ τῆς σκοτεινῆς μάζας. Ὅπως ἢ φιλοσοφία τοῦ Heidegger ἀφίνει πολλὰ ἐρωτηματικά. Ἀπὸ πού, ἐρωτᾷ ὁ Μπερντιάεφ, θὰ ἀντληθῇ ἡ ἀπαιτούμενη γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἀγγελισμοῦ δύναμη; Ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία τῆς πτώσεως; Πού ἔγκειται τὸ πρῶτο σφάλμα; Καμιά ἀπάντηση δὲν μᾶς παρέχει στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι ὅτι μᾶς προωθεῖ σὲ ὀλοκληρωτικὸ μηδενισμὸ πολὺ χειρότερο ἀπὸ τὸ ἀπαισιόδοξο κήρυγμα τοῦ Σοπενάουερ. Ἡ μοναδικὴ ἐλευθερία πού μᾶς ὑπόσχεται εἶναι ἡ ἐλευθερία γιὰ θάνατο.

Ἡ Χριστολογικὴ διαλεκτικὴ. Ἡ ἀνάλυση πού προηγήθηκε ἔδειξε ὅτι κανένα ἀπὸ τὰ προγενέστερα θρησκευτικὰ φιλοσοφήματα δὲν κατῴρθωσε νὰ ἐμβαθύνῃ στὸ Χριστολογικὸ πρόβλημα καὶ νὰ ἰδρῦσῃ τὴν ἐπιποθούμενη Χριστιανικὴ Ἀνθρωπολογία. Μόνο οἱ θεολόγοι τῶν πρώτων αἰώνων κατῴρθωσαν, κατὰ τὸν Μπερντιάεφ, νὰ ἰδοῦν σωστὰ τὸ πρόβλημα καὶ ὠδηγημένοι ἀπὸ τὸ βαθύ του νόημα ἔφθασαν νὰ διατυπώσουν τὴν ἰδέα τὴν ἀναφερόμενη στὴν ὑπαρξὴ τρισυποστάτου προσωπικοῦ Θεοῦ. Ἄν δὲν κατῴρθωσαν νὰ δημιουργήσουν μιὰ ὀλοκληρωμένη Χριστιανικὴ Ἀνθρωπολογία αὐτὸ συνέβηκε, ἐπειδὴ ἡ ἐννοία τῆς ἀμαρτίας τοὺς ἐμπόδιζε νὰ διακρίνουν τὴ δημιουργικὴ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου. Μόνο ὅταν ἀποκτήσωμε ἐμπιστοσύνη στὴ δημιουργικότητα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, θὰ μᾶς ἀποκαλυφθῇ ὡς αὐτονόητη ἀλήθεια τὸ ὅτι ἡ ἀληθινὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται στὴν ὁμοιοτήτά του πρὸς τὸ Θεό. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀρκετό. Χρειάζεται νὰ τολμήσωμε νὰ εἰποῦμε ὅτι καὶ ὁ Θεὸς ἔχει κάτι τὸ ἀνθρώπινο. Ὁ Μονοφυσισμὸς εἶναι τὸ σφάλμα πού μᾶς ἐμποδίζει, παρατηρεῖ ὁ Μπερντιάεφ, νὰ εἰποῦμε μαζὶ μετὰ τὸν Baader ὅτι, δὲν ἔχει μόνο ὁ ἄνθρωπος ἀνάγκη τὸ Θεὸ ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο. Τὴν τολμηρὰ ἐκφρασμένη αὐτὴ ἀντίληψη τὴ χρησιμοποιεῖ ὁ Μπερντιάεφ ὡς ἀφετηρία γιὰ εὐρύτερες σκέψεις ἀναφερόμενες στὴν προαιώνια ὑπόσταση τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν δὲν εἶναι ἀληθινὴ ἡ πρόταση πού βεβαιώνει ὅτι ὁ Θεὸς αἰσθάνεται νοσταλγία γιὰ τὸν ἄνθρωπο,

τότε ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦταν ἕνα κατὰ «συμβεβηκὸς ὄν» καὶ τὴν οὐσιαστικότητά του δὲν θὰ τὴν ἔθετε καμμία ἀναγκαιότητα. Εἶναι, βέβαια, ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ Θεός, ὡς ὑπαρκτικὴ ἀλήθεια, στέκεται ψηλότερα ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι βέβαιο τὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος ἔχουν μετοχὴ — κατὰ τὴν πλατωνικὴ ἐκδοχὴ — στὴν ἀλήθεια. Ἐν τῷ Θεῷ ὑφίσταται ὁ προαιώνιος ἄνθρωπος, αὐτὸς τὸν ὁποῖο τὰ Καθολικὰ βιβλία ὀνομάζουν Adam Kadmei. Ὁ ὀρθολογισμὸς εἶναι ἀνίκανος νὰ ἐννοήσῃ τὴν δυαδικότητα τῆς ἐνώσεως τοῦ θείου καὶ ἀνθρώπινου, τὸ Χριστολογικὸ δόγμα πού εἶναι ἡ συμβολικὴ ἔκφραση τοῦ Θεανδρισμοῦ. Μεταξὺ θείου καὶ ἀνθρώπινου ὑφίσταται διαλεκτικὴ κίνηση πού ἔχει τὴν ἀφετηρία της τόσο στὸ πρῶτο ὄσον καὶ στὸ δεύτερο μέλος τῆς ἀντιθέσεως. Ἀντικρούζομε τὸ διπλὸ μυστήριον πού ἡ μία τοῦ ὄψῃ εἶναι ἡ γέννηση τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἡ ἄλλη τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ Θεῷ. Ὁ ἄνθρωπος προϋφίσταται τοῦ χρόνου μέσα στὸν Τριαδικὸ Θεό: Τὸ προαιώνιον — ἀνθρώπινο εἶναι τὸ δεύτερον πρόσωπον τὸ «ἕτερον — θεῖον» ἡ δευτέρα Ὑπόστασις. Τὸ μυστήριον τῆς Τριάδος σημαίνει ὅτι ὑπάρχει μέσα στὸ Θεὸ ἐσωτερικὴ ζωὴ πού διαχέεται στὸν κόσμον. Αὐτὸ πού λέμε, βλέποντας τὸ πρόβλημα ἐξωτερικὰ, δημιουργία τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ ἐκδήλωση τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς Θεότητος. Ἡ ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ἀγάπῃ συναρτιζομένη ἀνθρώπινη καὶ κοσμικὴ κοινότητα ἀποτελεῖ τὸ ἀποκαθαρικὸ ἔργο τῆς Τριάδος καὶ ἀντιπροσωπεύει τὸ Τρίτον Τριαδικὸ Πρόσωπον.

Ὑπάρχει λοιπὸν μέσα στὸν ἄνθρωπον ἡ αἰωνιότητα ὄχι ἐντελεχειακὰ ὡς ἀπόλυτα παρούσα ἐνέργεια, ἀλλὰ ὡς δυναμικὴ καταβολή. Ὁ ἄνθρωπος περιέχει τὸ πᾶν, εἶναι ἱκανοὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀποκτήσουν μετοχὴ στὴ θεία οὐσία ἐξομοιούμενοι μετὰ τὸ Χριστὸ «μετοχῇ τῆς ἐκείνου Θεότητος θεοποιούμενοι» ὅπως γράφει κάπου ὁ Ὁριγένης. Οἱ ρίζες τῆς ἀνθρώπινης υπάρξεως ἀνατρέχουν ἕως τὰ ἀνεξερεύνητα βύθη τῆς αἰωνιότητος. Ἡ συνείδηση εἶναι ἀτομικὴ, τὸ ἀσυνείδητο ὅμως ὑπερατομικόν, εἶχεν εἰπῆ ὁ Carus. Ἐρμηνεύοντας τὴν ἀπόφανση αὐτὴ ὁ Μπερντιάεφ λέει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος στὸ βάθος τῆς συνειδήσεώς του ξεπερνᾷ τὴν ἀτομικὴ συνείδηση καὶ ἐνώνεται μετὰ τοὺς συνανθρώπους καὶ μετὰ τὰ κοσμικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐνότητος ἔχει τὴν δυναμὸν πηγὴν της ὄχι στὰ φυσικὰ στοιχεῖα ἀλλὰ στὸ Πνεῦμα. Μέσα λοιπὸν στὴν περιοχὴ τοῦ Πνεύματος καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος θὰ σημειωθῇ ἡ τρίτη Ἀποκάλυψις. Ἡ πρώτη ἔγινε μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, ἡ δευτέρα μετὰ τὴν ἐνανθρώπισην τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ τρίτη μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ χρόνου, τὴν Ἀποκατάσταση ὅλης τῆς κτίσεως καὶ μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ νέου αἵωνος. Θὰ εἶναι

ή αποκάλυψη της ελευθερίας, της αγάπης και της δημιουργικής δυνάμεως του ανθρώπου. Έτσι πιά ο άνθρωπος γίνεται υπεύθυνος για την αποκατάσταση της κτίσεως και όλη ή δημιουργική διαδικασία αποκτά σημασία ανθρωποκεντρική.

Είναι φανερό ότι ο Μπερντιάεφ ζώντας έντονα την προσδοκία της Αναστάσεως και της ζωής του μέλλοντος αιώνας προχωρεί τολμηρά προς την ολοκληρωτική απόρριψη του φιλοσοφικού άγνωστικισμού. Στη θέση του έρχεται να τοποθετηθεί ένας καινούριος «ύπαρξιακός», όπως τον ονομάζει ο ίδιος, γνωστικισμός. Ο παλαιός γνωστικισμός παρεμόρφωσε την πνευματική εμπειρία νοθεύοντάς την με μυθοποιίες. Ο ύπαρξιακός γνωστικισμός έχει ως κεντρικό του μύθο, αποφαίνεται ο Μπερντιάεφ, το Θεανδρισμό με τη διαφορά ότι είναι πραγματικός μύθος που έρχεται να πραγματοποιήσει την προαιώνια δημιουργική διαδικασία. Η θεανδρική ιδέα ως εισόδηση του θείου «διά του ανθρώπου» στην ένδοξοσμία περιοχή αποτελεί το βασικό πυρήνα του θρησκευτικού βιώματος του Ρώσου θεολόγου, και μάς δίνει το κλειδί για να κατανοήσουμε τη μεταϊστορική και έσχατολογική του φιλοσοφία. Σύμφωνα με τη Χριστιανική Ανθρωπολογία που έσχεδιάσε ο Μπερντιάεφ ο άνθρωπος είναι προαιώνιο όν με δημιουργικές δυνάμεις Ικανές να του ανοίξουν το δρόμο προς τη θέωση, να τον κάμουν συνεργό για την αποκατάσταση όχι μόνο της δικής του μοίρας αλλά και της απελευθερώσεως της κτίσεως ή όποια κατά τον Απόστολο Παύλο (προς Ρωμ. 8, 2) «συστενάζει και συνωδίνει άχρι του νύν».

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η φιλοσοφία της ιστορίας. Πολύ πριν δοθεί στον Μπερντιάεφ ή ευκαιρία να ζήσει τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα του παγκοσμίου πολέμου και της Οκτωβριανής Έπανάστασεως είχε δεσμεύσει το ενδιαφέρον του ή φιλοσοφία της ιστορίας. Τη ρωσική σκέψη κατά το ΧΙΧ αιώνα την είχε έντονα απασχολήσει το πρόβλημα της φιλοσοφίας της ιστορίας. Η ομάδα των Σλαβοφίλων έβλεπε στο ρωσικό λαό το όργανο της θείας Προνοίας το προωρισμένο να έμπραγματώσει την παγκόσμιαν αδελφότητα. Μέσα στο πλαίσιο παρομοίων αντιλήψεων ή ιστορική ροή άρχισε να θεωρηθεί προχώρηση τελεολογική προκαθορισμένη από υπερανθρώπινες δυνάμεις. Θα έπρεπε λοιπόν να ιδρυθεί ή φιλοσοφική εκείνη μάθηση που θα είχε την άρμοδιότητα μελετώντας την ιστορική ροή να καταστήσει αυταπόδεικτη αλήθεια το ότι αυτή διέπεται από καθωρισμένο τελεολογικό σκοπό. Τέτια μάθηση ήμπορούσε να είναι μόνο ή φιλοσοφία της ιστορίας με την προϋπόθεση ότι θα έχη χαρακτήρα θρησκευτικό και αποκαλυπτικό, αφού ο σκοπός

της θα είναι να μελετήσει το ιστορικό γεγονός που κατά βάθος ρυθμίζεται από θείο προορισμό.

Ακολουθώντας τη γενική τάση, όπως την έκληροδοτούσε ή ρωσική σκέψη κατά τον περασμένο αιώνα, και ο Μπερντιάεφ άρχισε πολύ ένωρίς να απασχοληθεί με τη σχετική προβληματική. Τα πορίσματα των μελετών του τα άνεκοίνωσε με παραδόσεις που έκαμε στην ελεύθερη Ακαδημία της Μόσχας κατά τα 1919 - 1920. Αργότερα ή σειρά των μαθημάτων του μεταρρυθμισμένη έξ αίτίας της ρήξεως του προς το Σοβιετικό καθεστώσ έξεδόθηκε σε ιδιαίτερο βιβλίο με την έπιγραφή «Τό νόημα της ιστορίας». Με τό σύγγραμμά του τούτο, που τον έκαμε γνωστό στους διεθνείς φιλοσοφικούς κύκλους, θέλησε να δώσει όχι μόνο ολοκληρωμένη θεώρηση του προβλήματος, αλλά και την έκθεση των δικών του προσωπικών απόψεων.

Ο Μπερντιάεφ διαπιστώνει ότι μόνο στις μεγάλες καταστροφικές έποχές παρέχεται στον άνθρωπο ή ώθηση για να σκεφθεί τό νόημα της πορείας που παρουσιάζει ή ιστορική πραγματικότητα. Τό ιστορικό προφητικό βιβλίο του Δανιήλ, τό πρώτο τούτο ιστορικοφιλοσοφικό δοκίμιο, έγράφηκε κάτω από την έντύπωση που προεκάλεσε ή καταστροφή του βασιλείου των Έβραίων. Οι συστηματικώτερες αναζητήσεις άρχίζουν με τον Αύγουστίνον και συμπύπτουν με την έποχή του άφανισμού του αρχαίου κόσμου. Οι αναστατώσεις που ακολουθήσαν έπειτα από τους Ναπολεοντείους πολέμους, έκαμαν να αναγεννηθούν κατά τό δέκατο ένατο αιώνα οι γύρο στο ιστορικοφιλοσοφικό πρόβλημα μελέτες. Κατά τις έποχές στις όποιες τό πνεύμα διατηρεί την όργανική του άκεραιότητα δέν παρέχεται άφορμή να σκεφθεί ο άνθρωπος τί είναι ιστορία. Γι' αυτό ο παλαιός Έλληνισμός δέν αισθάνθηκε την ανάγκη να διαμορφώσει ένα όποιοδήποτε σύστημα φιλοσοφίας της ιστορίας. Ο είκοστός αιώνας είναι αναγκασμένος έπειδή χειμάζεται από έσωτερική διάσπαση και ανισορροπία να προσέξει έξαιρετικά τη συναφή με τη φιλοσοφία της ιστορίας προβληματική.

Η ούσία της ιστορίας. Για να προχωρήσωμε στον πυρήνα του θέματος άπαραίτητο είναι να θέσωμε τό έρώτημά τί είναι ιστορία. Η άπάντηση είναι ότι ή ιστορική πραγματικότητα δέν συμπύπτει ούτε με τη φυσική ούτε με τη φυσιολογική ούτε με την ψυχολογική πραγματικότητα. Ξεχωρίζει από τις μνημονευθείσες περιοχές, έπειδή αποτελεί δεδομένο ιδιαίτερας τάξεως, ιδιαίτερη ιεραρχική βαθμίδα του όντος. Η ιστορική πραγματικότητα—ή ιστορικότητα—είναι σε ύψιστο βαθμό συγκεκριμένη, ένα είδος συμπεπυκνωμένης μορφής του όντος. Ό,τι υπάγεται στον κύκλο της είναι άπόλυτα συγκεκριμένο και άτομικό. Έπειδή ο άνθρωπος

ζή μέσα στην ιστορικότητα, είναι το καθαυτό ιστορικό δν. "Ανθρώπος και ιστορικότητα, αποτελούν άξεχώριστη σύμφυση. Η ιστορικότητα δέν υπάγεται στον φαινομενικό κόσμο, είναι καθαρή όντολογική κατηγορία, ένα «νοούμενον» μέσα στο όποιο άποκαλύπτεται ή έσωτερική πνευματική ούσία του ανθρώπου. Έπειδή οι ρίζες της έρχονται από τά άπόθμενα βάθη του όντος, είναι ή ιστορικότητα άποκάλυψη που έμφανίζει τη βαθύτατη ούσία της κοσμικής πραγματικότητας. Έχοντας ή ιστορική μοίρα του ανθρώπου τις ρίζες της μέσα στις πρώτες πηγές του όντος, είναι σύγχρονα και μοίρα του κοσμικού συνόλου. Για να έμβαθύνουμε λοιπόν στο μυστήριο της ιστορικότητας πρέπει να την θεωρήσουμε ώσαν κάτι που μάς ένδιαφέρει προσωπικά. Μόνο ένας στενός ταυτισμός του ανθρώπου με την ιστορία μάς βοηθεί για να φθάσουμε στην άληθινή Μεταφυσική της ιστορίας. Η κατά τον τρόπο τουτο έννοημένη φιλοσοφία της ιστορίας είναι ή έπιστήμη που έχει την άποστολή να μελετήσει τη συγκεκριμένη πνευματική πραγματικότητα, με το σκοπό να παρακολουθήση την ανάπτυξη και τις μεταμορφώσεις της.

Η σημασία του χρόνου και της αιωνιότητας.
Έπειδή ή ιστορία είναι έγχρονη διαδικασία, σύνολο συμβεβηκότων που σημειώνονται μέσα στο χρόνο, το κεφαλαιωδέστερο πρόβλημά της πρέπει να είναι ό προσδιορισμός της ούσίας και της σημασίας του χρόνου. Θα θεωρηθί ή χρόνος ώς κάτι το μεταφυσικό ή θα τον έκλάβωμε ώς μορφή και προϋπόθεση του φαινομενικού κόσμου; Κάθε μεταφυσική που θέλει να ίδι μέσα στην ιστορικότητα κάτι το όντολογικό είναι υποχρεωμένη να αναγνωρίση την όντολογική σημασία του χρόνου. Σε πρώτη έπισκόπηση φαίνεται να είναι ό χρόνος άρνηση της αιωνιότητας, κατάσταση που δέν έχει τις ρίζες της μέσα στην αιώνια ζωή. Η βαθύτερη όμως θεώρηση δείχνει ότι έχει ό χρόνος κάποια θέση μέσα στην αιωνιότητα. Έμπορεί ίσως να υπάρχουν δύο είδη χρόνων, ό άληθινός και γνήσιος από το ένα μέρος, και ό μη γνήσιος από το άλλο, ό χρόνος της πτώσεως και φθοράς αντίκρυ στο χρόνο του βάθους που έχει μετοχή στην αιωνιότητα. Τά δύο αυτά είδη της χρονικότητας δέν τά χωρίζει άδιαπέραστο φράγμα. Φαίνεται να είναι δυνατή ή εισόρμηση της αιωνιότητας μέσα στη χρονικότητα. Δέν πρέπει να θεωρηθί άπίθανο το ότι ή παρηκμασμένη χρονικότητα, «ό χρόνος του παρόντος αιώνας», είναι κάτι που ύφίσταται μέσα στους κόλπους της αιωνιότητας, κάτι που έναρθρώνεται στον ούράνιο χρόνο αποτελώντας την έκφραση και την άντανάκλασή του. Με όλα αυτά ξαναγυρίζει ό Μπερντιάεφ σε μια έκδοχή του χρόνου σύμφωνη με τις άντιλήψεις των παλαιών γνωστικών που έπίστευαν ότι μέσα στο βάθος του όντος διαδραματίζεται ώρισμένη χρονική διαδικασία. Σε μια τέτια

περίπτωση ό έγκόσμιος χρόνος έχει μετοχή στον ούράνιο, είναι κίνηση που έχει την άρχή και το ρίζωμά της στην αιωνιότητα.

Με το συσχετισμό της έγκόσμιας χρονικότητας προς την αιωνιότητα ξεχωρίζει ή άντίληψη του Μπερντιάεφ από όλες τις φιλοσοφίες όσες μένουν στη φαινομενική ένάτένιση του χρόνου. Ό Κάντ θεωρεί το χρόνο προϋπόθεση της αισθησιακής έμπειρίας άποκλείοντας κάθε συσχετισμό του με το όντως δν και την αιωνιότητα. Αντίθετα, κατά τον Μπερντιάεφ, υπάρχει κάποιο είδος χρονικότητας που όχι μόνο δέν άντιτίθεται προς την αιωνιότητα, αλλά άποτελεί στοιχείο της και περίοδό της. Ό χρόνος μας, ό κόσμος μας, ή έγκόσμια ιστορική διαδρομή μας άποτελεί «τόν αιώνα» της ζωής της αιωνιότητας, μία περίοδο που όντοποιείται μέσα στον κόλπο της αιώνιας ζωής. Ό κύκλος της έγκοσμιας ύπαρξέως μας δέν ήμπορεί να θεωρηθί άμετάκλητα κλεισμένος στην εισόρμηση δυνάμεων που έκπορεύονται από την άληθινότερη και βαθύτερη πραγματικότητα.

Από την έκθεση που προηγήθηκε γίνεται φανερό ότι ή σκέψη του φιλοσόφου μας κινείται από το 1923 προς την άντίληψη που τοποθετεί τον ιστορικό χρόνο σε ψηλότερο επίπεδο. Προλαμβάνει κατά κάποιο τρόπο τη θεωρία για την ύπεροχή του ύπαρξιακού χρόνου την όποιαν άνέπτυξαν ύστερώτερα ό Heidegger και ό Jasper. Βγαίνει άκόμα το συμπέρασμα ότι για την οικοδόμηση της Μεταφυσικής της ιστορίας βσική σημασία έχει ή πεποίθηση ότι ή έγκόσμια χρονικότητα ύψώνεται στην περιοχή της αιωνιότητας. Το δράμα που διαδραματίζεται μέσα στην αιωνιότητα άπαιτεί ώς άπαραίτητη προϋπόθεση τη χρονικότητα. Δέν ήμπορεί να ώριμάση ή αιωνιότητα χωρίς τη χρονικότητα. Η ιστορία είναι ή βαθύτατη άλληλοαδράνεια που σημειώνεται άνάμεσα στην αιωνιότητα και τη χρονικότητα, διηνεκής άγώνας μεταξύ αιώνιου και έγχρονου. Η αιωνιότητα δέν είναι άρνηση του χρόνου, γιατί τότε θα ήταν άρνηση της ιστορίας, αλλά προσπάθεια για την έμπραγματωση της νίκης του αιώνιου μέσα στο πεδίο του χρόνου. Η νίκη του χρόνου θα έσήμαινε το μηδενισμό της αιωνιότητας. Η νίκη της αιωνιότητας θα ίσοδυναμούσε με την άρνηση της ιστορίας. Η συνδιαλλαγή της άντιθέσεως έπισυμβαίνει με τη ρίζωση της αιωνιότητας μέσα στο χρόνο, με την ώριμανσή της μέσα στην περιοχή της χρονικότητας.

Έπειδή ή ιστορία ύψώνεται στο ύψος της αιωνιότητας, καταξιώνεται να πάρη κάτι από την ούσία του αιώνιου, να οικειοποιηθί τον όντολογικό χαρακτήρα της αιωνιότητας. Η ύψωσή της στο αιώνιο ίσοδυναμεί με το πέρασμά της στην πληρότητα της αιωνιότητας. Άλλά για να γίνη τουτο πρέπει να έλθη το τέλος του παρόντος κο-

σμικού αιώνας. Μόνο αν η Ιστορία έχει τέρμα, ή μπορεί να έχει και νόημα. Με τον τερματισμό του παρόντος κοσμικού αιώνας θα επισυμβή ή κατανίκηση της φθοράς και του θανάτου. Η έλλειψη ενός τερματισμού του χρόνου αποτελεί «την κακή άπειρότητα» για την οποία έχει μιλήσει ο Έγγελος. Μια έπ' άπειρο εξακολουθήση της έγκόσμιας χρονικής διαδρομής θα έσημαινε ότι η Ιστορική προχώρηση δεν θα είχε κανένα νόημα, αφού δεν θα είχε τίποτε πια να έπιτελέσει. Αυτό είναι ο λόγος που μας αναγκάζει να θεωρήσουμε κενή από κάθε νόημα τη θεωρία της προόδου στη σημασία που την παίρνει η δημόδης έκδοχή θεωρώντας την ώσαν μια άτερμάτιστη προχώρηση.

Τό τελικό συμπέρασμα μας καθοδηγεί για τη λύση του αρχικού μας προβλήματος. Σκοπός μας ήταν να ανακαλύψουμε τό νόημα της Ιστορίας. Οι σκέψεις που ανέπτυχθηκαν έδειξαν ότι τό νόημά της τό παίρνει ή Ιστορία μόνο από τό τέρμα. Μόνο ή έσχατολογική θεώρηση έχει τη δύναμη να μας κάμη προσιτό τό νόημα της Ιστορίας. Θα φωτισθή λοιπόν ή Ιστορική διαδρομή από τό φώς που έχει την πηγή του όχι στο παρελθόν αλλά στο μέλλον και θα θεωρηθή ως πορεία κατευθυνόμενη προς καθωρισμένο τέρμα. Ποιά όμως είναι ή αρχή και ποιό τό τέρμα;

Η Ιστορία έχει την αρχή της στο γεγονός ότι ο άνθρωπος ως κτίσμα του Θεού έχει προικισθή με άμφίπλευρη έλευθερία, τόσο για τό καλό, όσο και για τό κακό. Η έλευθερία για τό κακό αποτελεί κι' αυτή μια από τις άπαραίτητες προϋποθέσεις της Ιστορίας. Έξ αίτίας της έλευθερίας για τό κακό επισυμβαίνει ή έμπραγμάτωση της Ιστορικής διαδικασίας. Δεν είναι καθόλου τυχαίο τό ότι οι παμπάλαιες παραδόσεις των λαών μιλούν για κάποια πτώση, για κάποιο προπατορικό άμάρτημα. Πρόκειται για την πρώτη Ιστορική πράξη που έλαβε χώραν όχι μέσα στην περιοχή του δικού μας χρόνου αλλά μέσα στην αιωνιότητα. Αυτή ή πτώση είχε ως αποτέλεσμα τη φθορά του χρόνου και την άποσύνθεση της χρονικότητας στις τρεις της διαστάσεις, δηλαδή στο παρόν, παρελθόν και μέλλον. Ο άνθρωπος ξεπέφτοντας από τις πρώτες πηγές της ζωής πέφτει στον διεσπασμένο κοσμολογικό χρόνο και γίνεται έγκόσμιο φυσικό δν έκτεθειμένο στην έξουσία της φύσεως. Παρ' όλο τουτο, μένει δν που άνήκει σε δύο κόσμους. Στόν κόσμο της φθοράς και στόν κόσμο της αιωνιότητας. Η κίνηση για την ύψωση του στο αίώνιο, ή αιτιολογημένη από την έλευθερία για τό καλό, αποτελεί τό δυναμικό κίνητρο για την Ιστορική προχωρητική πορεία. Η όλη Ιστορική διαδρομή παίρνει πια νόημα, όταν θεωρηθή ως προχώρηση από τη φθορά προς την αιωνιότητα.

Η Ιστορική συνείδηση. Ο Μπερντιάεφ θεω-

ρεί όλόκληρη την Ιστορική διαδρομή ως κίνηση προς τό άναμενόμενο μέλλον. Έπειδή ή προχώρηση γίνεται από τον άνθρωπο που είναι δν έλεύθερο, δεν έχει τη μορφή άναγκαστικά προκαθορισμένης διαδρομής. Από την άοριστία της όμως πηγάζει και ή τραγικότητά της. Πρόκειται για μια πάλη του άγαθού προς τό κακό, της ζωής προς τό θάνατο. Η συνειδητοποίηση του τραγικού άνταγωνισμού και ή προδρομική έπόπτευση του άναμενομένου τέρματος αποτελεί την Ιστορική συνείδηση που ή ανάπτυξη της λειτουργεί ως άπαραίτητη συνθήκη για την έμπραγμάτωση του τελικού σκοπού. Η ένταση της Ιστορικής συνειδήσεως είναι σημείο που μαρτυρεί για την προσέγγιση των έσχατων καιρών. Έάν λοιπόν παρακολουθήσουμε την ανάπτυξη της Ιστορικής συνειδήσεως, θα πάρουμε άδιάψευστη πληροφορία για τό στάδιο μέχρι τό όποιο έχει προχωρήσει ή Ιστορική διαδρομή. Έτσι πια ως θέμα των έρευνών μας έμφανίζεται ή παρακολούθηση των έξελικτικών σταδίων που παρουσιάζει ή συνειδητοποίηση της Ιστορικότητας.

Στους παλαιούς Έλληνες δεν παρατηρείται ανάπτυξη της Ιστορικής συνειδήσεως. Ο χρόνος είναι γι' αυτούς κίνηση κυκλική που θα εξακολουθή χωρίς διακοπή και τερματισμό. Για τον παλαιό Έλληνα δεν ύπάρχει τέρμα που να νοηματοδοτή την Ιστορική ροή. Γι' αυτό δεν εύρίσκει ή Έλληνική Μεταφυσική καμιά δυνατότητα για τη μετάβαση από τη χρονικότητα στην αιωνιότητα. Κατ' αντίθεση προς τους Έλληνες οι Έβραίοι κατώρθωσαν να δημιουργήσουν Ιστορική συνείδηση. Ο χρόνος γι' αυτούς δεν είναι άτερμάτιστη διαδοχή όμοιογενών στιγμών, αλλά μας φέρνει σε ένα τέρμα, στην επέλευση του Μεσσία. Αλλά και οι Έβραίοι παρ' όλον ότι συνέλαβαν την Ιστορία ως έμφορημένη από ένα νόημα διαδρομής, δεν εύρηκαν τρόπο να συσχετίσουν τό γήινο χρόνο με τον ούράνιο. Τό βασίλειο του Μεσσία θα είναι ένδοκόσμιο, ή Ιουδαϊκή φυλή ως φυλετικό σύνολο θα εξασφαλίση μιάν άθάνατη διάρκεια, όχι όμως και τό προσωπικά έννοημένο άτομο. Ούτε γίνεται λόγος για μια πνευματική άνακαίνιση της κτίσεως.

Την επίτευξη του έγχρόνου προς τό αίώνιο την άντιλήφθηκε ως πραγματοποιήσιμη δυνατότητα μόνο ο Χριστιανισμός. Με την ένσάρκωση του Χριστού αρχίζει ή τραγική πάλη για την πνευματική Αναγέννηση της κτίσεως, για τη θέωση του ανθρώπου και την άπελευθέρωση της κτίσεως. Η παρακολούθηση της αγωνιώδους πάλης έμφανίζει δραματικές περιπέτειες. Συχνά ή ανθρωπότητα χάνει τό δρόμο της, όταν ο άνθρωπος λησμονώντας τον θεϊκό του προορισμό θέλει να είναι μόνο ένδοκόσμιο δν. Στηριγμένος στην ανθρωπίνη φύση άλλοτριώνεται από τη θεία και ξαναπέφτει στην περιοχή της χρο-

νικής άπειρότητας και ένδοκοσμιότητας. Άρνεϊται την έλευθερία του, δημιουργεί τον τεχνικοποιημένο κόσμο της μηχανής και ξαναβυθίζεται στη σκοτεινιά ένός καινούριου μεσαίωνα. Κάποτε του φαίνεται ότι τό αναμενόμενο τέρμα αποτελεί φαντασιοκοπία και ούτοπία. Ποιός τότε είναι εκείνος που θά αναγεννήση τό θάρρος μέσα στην ψυχή μας για να συνεχίσωμε μέσα στην έρήμωση της καταστροφής την πορεία μας; Μιά τέτια βοήθεια, άπαντά ο Μπερντιάεφ, είναι σε θέση μόνο ο Μεσσιανισμός και ο Προφητισμός να μας χαρίση.

ΜΕΣΣΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΦΗΤΙΚΗ ΙΔΕΑ

Η πίστη του Μπερντιάεφ στον προφητισμό και τη μεσσιανική Ιδέα παρέχει στο σύνολο των στοχασμών του Ιδιοτυπία που διαστέλλει τη φιλοσοφία του από τις φιλοσοφικές αντιλήψεις του Σολόβιεφ και καθορίζει τη θέση της άπέναντι στην Καθολική και Όρθόδοξο Έκκλησία. Ο Σολόβιεφ έδόξαζε ότι για να πραγματοποιηή «ή βασιλεία του Θεού» χρειάζεται θετική δημιουργική δράση που θά έκπορευεται και από τό άτομο και από την κοινότητα. Για να οργανωθούν οι άτομικές προσπάθειες σύμφωνα με τον τελικό σκοπό πρέπει να υπάρχει όργάνωση που θά τις έναρμονίζη καθορίζοντας μέσα και σκοπούς. Κατά τό Σολόβιεφ τέτια άρμοδιότητα ήμπορεί να έχη ή «παγκόσμιος Έκκλησία» θεωρημένη όχι ως τεχνητή όργάνωση, αλλά ως παγκόσμιος ζωντανός οργανισμός που θά ένώνη τά μέλη του τό ένα προς τό άλλο και όλα μαζί με τό Χριστό. Όλόκληρη ή Χριστιανωσύνη χρεωστεί να συνενωθη σε ένιαία και παγκόσμια Έκκλησία. Έπειδή ή Καθολική Έκκλησία παρουσιάζει μεγάλη συνοχή και άρτία έσωτερική όργάνωση, έθεωρήθηκε από τον Σολόβιεφ όργανο κατάλληλο για να έπιτελέση τό Έργο της καθοδηγήσεως και έναρμονίσεως όλων των χριστιανικών δυνάμεων. Γι' αυτό δέν έδίστασε και ο ίδιος να άσπασθη, στα τελευταία του χρόνια, τό Δόγμα του Καθολικισμού.

Ο Μπερντιάεφ έστάθηκε πάντοτε αντίθετος στην Ιδέα της ένώσεως των Έκκλησιών, έπειδή έφρονοϋσε ότι κάθε μία τους είναι έμφάνιση κάποιας Ιδιαίτερης πνευματικότητας έχοντας να έπιτελέση τη δική της την άποστολή. Η συνεννόηση των Χριστιανών όλων των όμολογιών θά έπιτευχθη με την άμοιβαία ευμένεια και άγάπη και όχι με την τυπική πράξη της ένώσεως. Ιδιαίτερα για την Καθολική Έκκλησία ο Μπερντιάεφ διατυπώνει πολλές έπιφυλάξεις. Η άύστηρή της όργάνωση, ο άναγκασμός που άσκει επάνω στους πιστούς, ή στροφή της προς τά έγκόσμια, ή βαρύτητα που δίνει στο πρόβλημα της άτομικής δικαιοσύνης, έκλαμβάνοντάς το ως νομικό δικαιοδοτικό

ζήτημα, είναι συμπτώματα που δείχνουν παρέκκλιση από τον καθαρό πνευματικό προορισμό. Και γενικώτερα έκφράζει την αντίληψη ότι όποιαδήποτε Έκκλησία δέν είναι όλικό αλλά μερικό φαινόμενο στην εξέλιξη της Ιστορίας των λαών. Η Έκκλησία, κατά τη γνώμη του, δέν ταυτίζεται με την πνευματική μεταμόρφωση του κόσμου. Είναι μόνο συμβολική βεβαίωση που προαναγγέλλει την έπερχομένη βασιλεία του Θεού. Πρέπει βέβαια να θεωρήσωμε την Έκκλησία ως την ψυχή της Ιστορίας, αλλά είμαστε υποχρεωμένοι να άναγνωρίσωμε ότι τά σύνορά της δέν συμπίπτουν με τά σύνορα της όρατης Έκκλησίας. Μέσα στην Ιστορικά δεδομένη έκκλησιαστική όργάνωση υπάρχει ένα στοιχείο που την άκίνητοποιεί και την κάνει να χάνη τη δημιουργικότητά της: Η Ιστορικά έμπραγματωμένη έκκλησιαστική τάξη κινδυνεύει να καταπνίξη τη δυναμογόνο πνοή που θά ήμποροϋσε να ξαναδώση στο Χριστιανισμό την άρχική δημιουργική του δύναμη. Ός πνοή και πηγή Ικανή να άνανέωση τις δημιουργικές δυνάμεις θεωρεί ο Μπερντιάεφ τον προφητισμό και τη μεσσιανική Ιδέα. Ένώ οι πρώτοι Χριστιανοί έζοϋσαν με τη βεβαιότητα ότι πλησιάζει ή βασιλεία του Θεού και ότι έγγιζουν οι νέοι καιροί, και παρ' όλον ότι, σημειώνει ο Μπερντιάεφ, ο Άπόστολος Παύλος συνιστά τό δώρο της προφητείας γράφοντας στην προς Κορινθίους Α, 1, 14 «ζηλοϋτε δε τά πνευματικά, μάλλον δε ίνα προφητεύητε», στους ύστερώτερους χριστιανικούς αίώνες ο προφητισμός έθεωρήθηκε άίρεση. Την κατάπνιξη του προφητικού πνεύματος και τό αδυνάτισμα της προφητικής Ιδέας τό θεωρεί ο Μπερντιάεφ ως τον κυριώτερο λόγο που συντελεί για να μη άκτινοβολη τον άρχικό της δυναμισμό ή Χριστιανική πίστη.

Συνακόλουθο προς τη βασική άρχή του ήταν να διακηρύξη ο Ρώσος Θεολόγος την άνάγκη της άναγεννήσεως του προφητικού πνεύματος και να συστήση τη μεσσιανική Ιδέα ως δύναμη που ήμπορεί να ώθήση σε Ιστορική δράση. Ο προφητισμός είναι δύναμη προοδευτική, γιατί φωτίζει την Ιστορία όχι από τό παρελθόν, όπως ο ρωμαντισμός, αλλά από τό μέλλον. Ο προφητισμός σημαίνει την πρόβλεψη που άποκαλύπτει τό τέλος της Ιστορίας, την έλευση των έσχάτων καιρών και την κατάλυση του Ιστορικού χρόνου. Στηρίζεται στην έκζήτηση της άλλαγής και της μεταβολής και στην έλπίδα. Μόνον ή προφητική Ιδέα καλύπτει τό γνήσιο και δημιουργικό Ιστορικό νόημα. Αναζητώντας τό τέρμα της Ιστορίας ο μεσσιανισμός και ο προφητισμός, προωθούν τη δημιουργική της Ιστορίας πορεία. Πρέπει όμως να έχωμε υπ' όψει μας ότι παράπλευρα από τον άληθινό προφητισμό και μεσσιανισμό υπάρχουν οι πλαστογραφήσεις τους, ο ψευδοπροφητισμός και ο

ψευδομεσσιανισμός. Ο μεσσιανισμός του δεκάτου ένατου και του εικοστού αιώνα είναι ολοκληρωτικά απομακρυσμένα από τη θρησκευτικότητα πλαστογράφηση. Περιμένει, πιστεύοντας στον *ένδοξο χιλιετή* που έκηρυξε ο Έγγελος, κληροδοτώντας τον στον Marx, το χιλιετές επίγειο βασίλειο της ευτυχίας.

Σύμφωνα με τις διδασκαλίες του Έγγελου η ιστορική ροή διαρθρώνεται σε τρεις περιόδους που διακρίνονται σε θέση, αντίθεση και σύνθεση. Στην τελική συνθετική περίοδο θα αρθρουν όλες οι αντιφάσεις, θα πραγματοποιηθεί η παγκόσμιος ευτυχία, η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η επιστημονική και κάθε άλλου είδους πρόοδος. Κατά τον ίδιο τρόπο και ο Νίτσε έπεριμενε την έλευση της εποχής του Υπερανθρώπου και ο Ίψεν την εμφάνιση του τρίτου βασιλείου. Όλες οι του είδους τούτου έσχατολογικές αποκαλυπτικές συλλήψεις προκύπτουν από τον έξανθρωπισμό «*saecularismus*» της αναμονής της βασιλείας του Θεού, με τη διαφορά ότι έχοντας χάσει την πίστη τους προς το επέκεινα, αναμένουν την πραγμάτωση του αναμενόμενου τέλους μέσα στην περιοχή του χρόνου της φθοράς. Και η ιδέα της προόδου, που από την εποχή του Condorcet χρησιμεύει ως βασική για τη φιλοσοφία της ιστορίας αντίληψη, είναι παραμορφωμένη και έξανθρωπισμένη θρησκευτική ιδέα. Εκείνο για το οποίο δεν αξίζει να είναι ανεκτή, παρατηρεί ο Μπερντιάεφ, η ιδέα της προόδου, είναι η απάνθρωπη σκληρότητά της. Θυσιάζει όλες τις γενεές για την έξυπνότητα μιας γενεάς που στο μέλλον θα έρθει να χαρή την πρόοδο, χωρίς να χαρούν τίποτε από τη μελλοντική εκείνη ευτυχία οι προηγούμενες γενεές. Κάθε ιδέα της προόδου, σημειώνει ο Μπερντιάεφ, οδηγεί στην απάνθρωπη ωμότητα και είναι κατά βάθος αντιπροσωποκρατική. Τόσο ο Νίτσε όσο και ο Marx δέχονται ως παράγοντα της προόδου την βιαιότητα και την αντιανθρωπιστική σκληρότητα.

Ο μεσσιανισμός που ασπάζεται ο φιλόσοφος μας πιστεύει στην κατανίκηση του χρόνου και στην έλευση νέων καιρών. Είναι έσχατολογικός και θεανδρικός. Η μεσσιανική αναμονή εύρισκεται στο μεταίχμιο των δύο κόσμων, ανάμεσα στην ιστορία και τη μεταίχμιο. Η πραγμάτωση των έπαγγελιών θα πραγματοποιηθεί έξω από την ιστορία. Μέσα στα σύνορα της ιστορίας καμία δημιουργική πράξη, όσο μεγάλη κι' αν είναι ή λαμπρότητά της, δεν είναι σε θέση να πραγματοποιήσει το έργο όπως το συλλαμβάνει. Κάθε δημιουργική πράξη συνοδεύεται από το δείκτη της αποτυχίας. Σύγχρονα όμως παρουσιάζει και χαρακτηρα έσχατολογικό σημειώνοντας το τέλος του κόσμου τούτου και την αρχήν ενός νέου. Πρόκειται για την προσδοκία της Αναστάσεως και της ζωής του μέλλοντος αιώνα, την ανα-

φερομένη στο άκροτελεύτιο άρθρο του Συμβόλου της Πίστεως.

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΜΕΛΛΟΝΤΑ ΑΙΩΝΑ

Ο ιστορικός Χριστιανισμός κάνει το λάθος, κατά τον Μπερντιάεφ, να νομίζει ότι η αποκάλυψη του Θεού έγινε κατά τρόπον ώστε να μη έχουμε τίποτε πια να περιμένουμε. Και όμως, παρατηρεί ο Ρώσος θεολόγος, έχει να γίνει ακόμη κάτι, μια νέα αποκάλυψη που θα είναι και ολοκλήρωση της αληθινής χριστιανικής παγκοσμιότητας. Η παγκόσμια ολοκλήρωση δεν συντελέστηκε ακόμη. Η συντέλεσή της εξαρτάται από τη δημιουργικότητα του ανθρώπου και θα είναι όχι μόνο αποκάλυψη του Θεού εν τω ανθρώπω αλλά και του ανθρώπου εν τω Θεώ. Με τη μεσολάβηση του Παρακλήτου, του Αγίου Πνεύματος θα αρθρή ή αντίθεση του θείου προς το ανθρώπινο, θα επιτελεσθή ή μυστική συνένωση και ή έμπραγμάτωση της Θεώσεως. Τότε θα επέλθη το τέλος της αντικειμενικοποίησης και ο φαινομενικός κόσμος θα φωτισθή από τον νοητόν. Η αρχή της ένότητας του κόσμου με το Θεό είναι το Άγιο Πνεύμα και εντός αυτού θα διαδραματισθή το ανθρωπολογικό και κοσμολογικό μυστήριο. Προϋπόθεση για την ανακαίνιση είναι ή αλλαγή της ανθρωπίνης συνειδήσεως, ή έξυψωσή της κατά τρόπον ώστε να εμφανισθή ή νέα Τριαδική θρησκευτικότητα. Δεν θα ύπαρξη πια τότε ή αϋθεντία, όπως την θέλει ή Δυτική Έκκλησία, θα εγκαταλειφθή ή νομική έρμηνεία του Χριστιανισμού και θα απαλλαγή ο κόσμος από τον τρόπο της αιωνίου κολάσεως. Η νέα θρησκευτικότητα θα στηρίζεται επάνω στη δημιουργική ανάπτυξη, στο διαποτισμό της ζωής μας από το Χριστολογικό δόγμα που θα φέρη την ομοίωσή μας προς το Θεό. Βάση της θα έχη την ελευθερία που θα απαλλάξη την ιδέα του Θεού από το δουλικό κοινωνιομορφισμό. Για να φθάσωμε στο τέρμα, θα περάσωμε μέσα από το ζόφο μιας σκληρής εποχής. Θα πρέπει πρώτα να σταυρωθή ο άνθρωπος, να αντιδικήσουν οι δυνάμεις του κακού προς τις δυνάμεις του αγαθού. Έτσι εξηγείται γιατί σήμερα περνάμε μαύρες ήμέρες, γιατί έχουμε εισέλθει σε νέο Μεσαίωνα, απείρως σκληρότερο και σκοτεινότερο από τον προηγούμενο. Η σε μεγάλες μάζες όργάνωση των ανθρώπων μαζί με τον πολιτικό ολοκληρωτισμό αποτελούν άρνηση της ελευθερίας, άρνηση της πνευματικότητας, παράδοση του χιλιετούς βασιλείου, για το οποίο μιλεί ή Αποκάλυψις του Ιωάννου, στα χέρια του Αντιχρίστου. Οι ανακαλύψεις της φυσικής μας δείχνουν μια φύση έρημη από ψυχή και αποσυνέθεσαν τον κόσμο. Ο Marx και ο ιστορικός ύλισμός απεστέρησαν την ιστορία από κάθε ζωοποιό περιεχόμενο. Ο Freud και ή ψυχανάλυση έδημιούργησαν άπέραντο

κενό μέσα στην ανθρώπινη ψυχή. Το τέλος του πολέμου και οι επαναστάσεις έδωκαν άφορμή να διαπραχθούν φρικτές ωμότητες. Φαίνεται ώσαν ο Θεός να απέστρεψε το πρόσωπό του από τον κόσμο. "Όλα αυτά όμως ήμπορούν να ερμηνευθούν ως διαλεκτική στιγμή της αποκαλύψεως του Πνεύματος και της νέας πνευματικής ζωής. Για να αναστηθῆ κανείς πρέπει να πεθάνη. Αντικρύζομε σήμερα τὴ σταύρωση του ανθρώπου και του κόσμου, αλλά ἡ τελευταία λέξη θὰ εἶναι ἡ Ἀνάστασις. Θὰ ἀναφανῆ στο τέλος ἡ νέα πνευματικὴ κοινότητα και ἡ νέα Ἐκκλησία, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Ἰωάννης στὴν Ἀποκάλυψη. Τὶς μεγαλύτερες δυνατότητες γιὰ μιὰ τέτοια Ἀναγέννηση πιστεύει ὁ Μπερντιάεφ ὅτι μᾶς τὶς δίνει ἡ Ἀνατολικὴ Ὁρθοδοξία.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΚΑΙ Ο ΝΕΟΣ ΑΙΩΝ

Τὸ κύριο πρόβλημα κάθε ἐσχατολογικῆς φιλοσοφίας εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ τέλους. Ἡ ἐξωθησακευτικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸ λύσῃ και γι' αὐτὸ ἐμπλέκεται σὲ ἀξεπέραστος ἀντινομίες. Εἶναι ἀδύνατο οἱ ἀντινομικὲς ἀντιθέσεις, ὅπως τὶς θέτει ὁ Κάντ, νὰ ἐναρμονισθοῦν στὰ ὅρια τοῦ κόσμου τούτου, μέσα στὸν ὁποῖο βασιλεύει ὁ κοσμολογικὸς και ὁ ἱστορικὸς χρόνος, ἡ διάσπαση σὲ ὑποκείμενο και ἀντικείμενο. Μόνον ὁ θρησκευτικὸς ἐσχατολογισμὸς, φρονεῖ ὁ Μπερντιάεφ, βλέπει σωστὰ τὰ πράγματα, ἐπειδὴ ἔχει κατανοήσει ὅτι βαδίζομε ὄχι πρὸς τὸ τέλος «ἐν τῷ χρόνῳ» ἀλλὰ πρὸς τὸ τέλος τοῦ χρόνου. Ὁ κοσμολογικὸς και ὁ ἱστορικὸς χρόνος θὰ ἐξαφανισθῆ παραχωρώντας τὴ θέση τους στὸν ὑπαρξιακὸ χρόνο, μέσα στὸν ὀρίζοντα τοῦ ὁποῖου θὰ ἐπέλθῃ τὸ τέλος τοῦ χρόνου και ἡ ἐπέλευση τοῦ νέου αἰῶνος. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ νέου αἰῶνος θὰ σημάνη τὸ τέλος τῆς ἀντικειμενοποιήσεως και τὴ μεταμόρφωση τῆς συνειδήσεως. Σήμερα γιὰ τὴ συνείδηση εἶναι ἀναπόδραστη ἡ διάσχιση τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο. Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου τοῦ παρόντος αἰῶνος εἶναι ἀποτέλεσμα ρήξεως και διαχωρισμοῦ τοῦ ὄντος σὲ ὑποκειμενικὴ και ἀντικειμενικὴ πλευρά. Τὸ κακὸ, ἡ ἔχθρα και ἡ ἀδιαφορία ἔχουν τὴν πηγὴ τους στὴν ἀντικειμενοποίηση και τὴ διάσπαση ποὺ ἐπισυμβαίνει ἀρχικὰ μέσα στὴ συνειδησιακὴ περιοχὴ. Αὐτὴ εἶναι ποὺ ψυχραίνει και τὴ φλόγα τῆς δημιουργικότητας τοῦ ἀνθρώπου, ἀκίνητοποιώντας τὸ πνεῦμα σὲ παγωμένες ἀντικειμενοποιήσεις.

Ἡ ἀντίληψη ἡ ἀναφερόμενη στο «ἀντικειμενοποιημένο πνεῦμα» ποὺ τόσο συχνὰ τὴ συναντοῦμε στὴ γερμανικὴ φιλοσοφία (Ἐγγελος, Ν. Hartmann) εἶναι γιὰ τὸ Μπερντιάεφ ἡ μεγαλύτερη βλασφημία. Ὁ νέος αἰὼν προϋποθέτει ὅτι θὰ ὑπερνηκηθῆ κάθε ἀντικειμενοποίηση, ὅτι ἡ συνείδηση θὰ γίνῃ ὑπερσυνείδηση και θὰ ἐνταχθῆ σὲ κό-

σμο τοποθετημένο ψηλότερα ἀπὸ τὸ διαχωρισμὸ σὲ ἀντικείμενο και ὑποκείμενο. Ἡ κατανίκηση τῆς ἀντικειμενικότητας δὲν θὰ συντελεσθῆ μὲ τὴν παθητικὴ ἀναμονὴ ἀλλὰ μὲ τὴν ἐνεργητικὴ πνευματικὴ δράση. Τὴν ἐσχατολογικὴ ἰδέα θὰ πρέπει νὰ μὴ τὴν ἐνοήσωμε παθητικὰ ὅπως ὁ Σολόβιεφ, ἀλλὰ ἐνεργητικὰ. Στὴν ἐπέλευση τοῦ νέου αἰῶνος θὰ συμβάλῃ ὁ ἀνθρώπος μὲ τὴ δημιουργικὴ του πνευματικὴ δραστηριότητα. Ἐτσι μόνον θὰ φθάσωμε στο τρίτο ἀποκαλυπτικὸ του στάδιο. Τὸ πρῶτο ἦταν ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὴ φύση, τὸ δεύτερο ἡ Ἀποκάλυψη του στὴν Ἱστορία και τὸ τρίτο ἡ ὀλοκληρωτικὴ Ἀποκάλυψη. Πρὶν ἀπὸ τὸ τρίτο στάδιο θὰ σημειωθῆ ἡ ἀποπνευματώση τῆς φύσεως, ἡ μηχανικοποίηση τῆς ζωῆς και ὁ ἀθεϊσμὸς. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἐπειτα ἀπὸ μιὰ θανάσιμη ἀγῶνία, θὰ ἀποκαλυφθῆ ὁ νέος κόσμος και ὁ νέος ἀνθρώπος. Ἡ ἐνεργητικὴ ἐσχατολογικὴ ἰδέα ὑψώνει τὸν ἀνθρώπο σὲ δημιουργικὸ συντελεστὴ σχετικὰ μὲ τὴν κατάργηση τοῦ χρόνου. Τοῦ δίνει τὴν ἀρμοδιότητα νὰ μεταμορφώσῃ τὸν κόσμο και νὰ τὸν καλέσῃ σὲ πνευματικὸ μετασχηματισμὸ και ἀνάσταση. Ἡ ἐσχάτη ἐποχὴ δὲν θὰ εἶναι μόνον ἐποχὴ καταστροφῆς και πύρινης δοκιμασίας ἀλλὰ και θεανθρώπικῆς δημιουργίας. Οἱ ἀλγινὲς ἀντιφάσεις τῆς ζωῆς θὰ εὔρουν τὶς λύσεις τους, οἱ πόνοι ποὺ θὰ ἔχουν γίνῃ κατὰ τὸ τέλος βαθύτεροι θὰ μετασχηματισθοῦν στο ἀντίθετο, δηλαδὴ στὴ χαρὰ, και αὐτὸ θὰ εἶναι ἀληθινὸ ὄχι μόνον γιὰ τὸ μέλλον ἀλλὰ ἐπίσης και γιὰ τὸ παρελθόν, γιὰ τὴν ἐπισυμβῆ μιὰ ἀναστροφή τοῦ χρόνου και ὄλοι ὅσοι ἔζησαν θὰ μετάσχουν στὴ ζωὴ. Μὲ μιὰ τέτια ἔκφραση ἀκλόνητης βεβαιότητας γιὰ τὴν παγκόσμια Ἀνάσταση και τὴν παγκόσμια Ἀποκατάσταση ἔχει κλείσει τὴν τελευταία σελίδα τοῦ βιβλίου ποὺ ἐξέδωκε ὁ Μπερντιάεφ λίγο καιρὸ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του.

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Καιρὸς εἶναι ρίχνοντας μιὰ ἀναδρομικὴ ματιὰ στὰ ὄσα ἐξετέθηκαν νὰ ξαναθυμηθοῦμε τὶς κεντρικὲς γραμμὲς ἐπάνω στις ὁποῖες ἐκινήθηκε τὸ πνεῦμα τοῦ Μπερντιάεφ. Εἶναι ἀναμφισβήτητὴ ἡ παρουσία στοιχείων γνωστικισμοῦ στὴ σκέψη του. Ἐπιχειρεῖ ἓνα εἶδος ἀναδρομῆς στις ἀντιλήψεις τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, κοσμολογίας και ἐσχατολογίας. Εἶναι φανερὴ ἡ πλησίασή του πρὸς τὸν Ὁριγένη, τὸ Γρηγόριο Νύσσης και τὸ Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ. Συμμερίζεται μὲ τὸν Ὁριγένη τὴν ἀντίληψη ὅτι δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ αἰώνιος κόλασις καθὼς και τὴν ἰδέα τῆς «ἐπανορθώσεως», δηλαδὴ τῆς ἐπαναγωγῆς ὄλων τῶν ὄντων σὲ ἐνότητα μὲ τὸ Θεό. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου ποὺ διδάσκει ὅτι προϋπάρχει ὁ ἀρχικὸς ἀνθρώπος ὡς «ἀνθρώπος οὐράνιος, γενικὸς» ὄντας διά-

φορος από τον «γῆϊνον ἄνθρωπον», δηλ. τον ιστορικό εμπειρικό ἄνθρωπο, αποτελεί για τον Μπερντιάεφ, ὅπως και για τον Σολόβιεφ, ἀναμφισβήτητη μεταφυσική ἀλήθεια. Τὴν ἐσχατολογικὴ ἰδέα τοῦ Μπερντιάεφ ποὺ θεωρεῖ τὴν Ἀνάσταση ταυτόσημη μετὰ τὴν Ἀποκατάσταση τὴν εὐρίσκουμε διατυπωμένη στὸ γνωστὸ ὄρισμό τοῦ Γρηγορίου Νύσσης «Ἀνάστασις ἐστὶν ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον τῆς φύσεως ἡμῶν Ἀποκατάστασις». Τὰ πρῶτα σπέρματα τῶν Χριστολογικῶν τοῦ ἀντιλήψεων καὶ τῆς σχετικῆς μετὰ τὴν «θέωσιν» διδασκαλίας τοῦ ἤμπορεῖ νὰ τὰ εὕρῃ κανεὶς στὸν Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἡ ἐπαφή του μετὰ τὰ χριστιανικὰ φιλοσοφήματα τὸν φέρνει σὲ ἐμμεση πλησίαση πρὸς τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία. Πηγές ποὺ ἐμπλουτίζουν τὴν ἔμπνευσή του εἶναι ἀκόμη καὶ τὰ βιώματα τῶν μεγάλων μυστικιστῶν Eckhart καὶ Boehme. Ἐν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψει τοῦ αὐτῆς τις συσχετίσεις, θὰ φθάσῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι μέσα στὴ σκέψη του ἐπιτελεῖται συγχώνευση τῆς Θεολογίας, Φιλοσοφίας καὶ Μυστικισμοῦ. Ὁ στοχασμὸς τοῦ ἀντλεῖ τὴ δύναμή του ἀπὸ κάποιου φωτισμοῦ, ἀπὸ «ἐλλαμψιν» καὶ καθοδήγηση τῆς «θείας Σοφίας» στὴν ἔννοια ποὺ τῆς ἀπέδιδαν οἱ ὀρθόδοξοι γνωστικοί.

Κατὰ τὸ περιεχόμενό της ἡ φιλοσοφία τοῦ Μπερντιάεφ κόρυφώνεται σὲ ἀπόλυτο μεταφυσικὸ ἀνθρωποκεντρισμό, τὸ κλειδί γιὰ τὴ λύση τοῦ κοσμολογικοῦ καὶ ἐσχατολογικοῦ προβλήματος τὸ δίνει ὁ καθορισμὸς τῆς μοίρας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ νοήματος ποὺ ἐνέχει ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση, αὐτὴ εἶναι ποὺ θὰ λύσῃ καὶ τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα. Μετὰ τὴν τελευταία αὐτὴ σκέψη ἔφθασε σὲ στενὴ συνάφεια μετὰ τὸν ὑπαρξισμό. Συμφωνεῖ μετὰ τοὺς ὑπαρξιακοὺς φιλοσόφους στὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια καὶ ἡ ἀντικειμενικοποίηση σημαίνει τὸ θάνατο τῆς ὑπάρξεως. Θάνατος γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι νὰ γίνῃ ἓνα ἀπλὸ ἀντικείμενο, φυσικὸ σῶμα καὶ τίποτε ἄλλο. Συμφωνεῖ ἀκόμα καὶ κατὰ τὸ ὅτι ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια εἶναι ἀποτέλεσμα δημιουργικῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ὑποκειμένου. Διαφωνεῖ ὅμως στὰ τελικὰ συμπεράσματα ὄχι μόνον πρὸς τὸ Heidegger ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ Jasper.

Κατὰ τὸν Μπερντιάεφ, ὁ Heidegger κάνει τὸ σφάλμα νὰ ἀρνήται κάθε ἐπικοινωνία μετὰ τὸ ἐπέκεινα καὶ ὁ Jasper σφάλλεται διδάσκοντας ὅτι τὸ βύθισμα στὴν ἐγκοσμιότητα, στὶς «ὀριακὲς καταστάσεις», μέσα στὶς ὁποῖες προσκρούει ἡ ὑπαρξὴ πρὸς κάτι ποὺ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῶν δυνατοτήτων της, ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἐπέκεινα. Ἡ φιλοδοξία τοῦ Μπερντιάεφ στὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του ἦταν νὰ ἰδρῦσῃ ἓνα ὀλοκληρωμένο σύστημα Χριστολογικῆς ἀνθρωπολογίας τὸ ὁποῖο θὰ ἀντιμετώπιζε τὶς ὑπαρξιακὲς ἀνθρωπολογίες.

Ὁ Μπερντιάεφ εἶχε πίστη στὴν δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἐχθρὸς τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰλικρινῆς φίλος τῆς πνευματικῆς καλλιέργειας. Δοξάζει ὅτι οἱ δημιουργικὲς ἀπασχολήσεις τοῦ ἀνθρώπου στὴ θρησκεία, στὴν καλλιτεχνία, στὴν ἐπιστήμη καὶ στὶς ἄλλες πνευματικὲς περιοχὲς προπαρασκευάζουν καὶ ἐπιταχύνουν τὴν ἔλευση τοῦ νέου αἰῶνος. Ἀποδίδει ἓνα βαθὺ νόημα στὴ δημιουργικὴ καὶ κατασκευαστικὴ ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς ἀπαρασάλευτος ὅμως στόχος τῶν προσδοκιῶν του μένει ἡ πραγμάτωση τῆς μεταμορφώσεως τοῦ παρόντος αἰῶνος τῆς παγκοσμίου ἐν τῷ Θεῷ συνενώσεως, ἡ ὁποία παρ' ὅλον ὅτι θὰ εἶναι ἔνωση, δὲν θὰ ἐξαφανίζη καὶ τὸ μυστήριό της διακρίσεως.

Ἡμπορεῖ πολλές φορές ὁ Μπερντιάεφ νὰ ἐπλανήθηκε. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι προσεγγίζει σὲ κάποια τοῦ σημεία πρὸς τὴ γνωστικὴ καὶ χιλιαστικὴ κακοδοξία. Διαβάζοντας κανεὶς τὸ βιβλίό του «Τὸ νόημα τοῦ κατασκευάζειν» ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι σὲ μερικὰ σημεία πρόκειται γιὰ μιὰ ἐξύμνηση τῆς ἑωσφορικῆς ἐπινοητικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Κρίνοντας ἀκόμη κανεὶς τὴν πρακτικὴ του συμπεριφορὰ θὰ εἶχε νὰ τοῦ καταλογίσῃ μεταλλαγὲς καὶ παλινωδίες. Κατὰ κανένα τρόπο ὅμως δὲν θὰ ἦταν δικαιολογημένο νὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ἀπόλυτη εἰλικρίνειά του, τὴν προσήλωσή του πρὸς τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν βαθύτατη πίστη του πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανισμοῦ τὸ ἐμψυχωνόμενο ἀπὸ τὴν προσδοκία τῆς Ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν καὶ τῆς ζωῆς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

